

situation i 1930'ernes sidste år fik tilvejebragt store midler til indkøb af vigtige råvarer og maskiner, var det Statens Reservförrådsnämnd, der stod herfor, ganske vist med basis i rigskommissionens planer. Regeringen gav efter München-krise i september 1938 kommissionens ordre til også at planlægge for en langsomt optrappende beredskabssituation, men da kompetencestridigheder af forskellig slags stadig stillede sig hindrende i vejen for at få afsluttet kontrakter med industrien om leverancer i krigstid, gjorde industriens repræsentanter i kommissionen i marts 1939 kraftig opmærksom herpå. Den blev derpå underkastet en nærmere undersøgelse ved en særlig udredningsgruppe, men alt imens regeringens ledende mænd i efteråret 1939 tog kommissionen i forsvar over for dens strenge kritikere, dannedes 1/11 1939 Statens Industrikommissionen, en forløber for de forskellige beredskabsorganisationer, der sørgede for Sveriges forsyning i perioden 1939-45 og i de nærmeste efterkrigsår. Dermed var rigskommissionens skæbne beseglet. I sin prisværdigt forsigtigt formulerede konklusion siger Olle Månsson, at den ikke tog tilstrækkeligt bestik af de politiske og økonomiske realiteter i et socialdemokratisk domineret Sverige. Politisk manøvre frihed var vigtigere for en regering Per Albin Hansson end vidtgående mobiliseringsplaner for hele den svenske samfundsmaskine, når man i en ekstraordinær situation skulle søge at værne Sveriges neutralitet. I virkeligheden kan problemerne omkring den svenske beredskabsplanlægning ikke forstås, uden at man ser dem i sammenhæng med svensk udenrigs- og neutralitetspolitik som helhed. Som forf. selv påpeger gang på gang, er det svært at tolke de spredte oplysninger i kommissionens aktstykker om mulige motiver bag de agerende gruppers stillingtagen. Analysen viser dog ret entydigt, at beredskabsplanlæggerne fra deres elfenbenstårn ikke rigtig kunne få øje på 1930'ernes svenske hverdagssituation, når de skulle tilrettelægge rammerne for samfundets videreførelse under helt andre vilkår. Selv om man nok kunne have ønsket sig et bredere analysefelt under behandlingen af et så kompliceret emne, har forf. produceret en relativt kortfattet og letlæselig fremstilling af en andenrangs planlægning fra en tredjerangs beredskabsorganisations side i mellemkrigstidens Sverige.

Erik Helmer Pedersen

Hans Wallentin: Arbetslöshet och levnadsförhållanden i Göteborg under 1920-talet. Meddelanden från Ekonomisk-Historiska Institutionen ved Göteborgs Universitet 42, 1978. 275 s. incl. tabeller.

Thomas Fürth: De arbetslösa och 1930-tals-krisen. En kollektiv-biografi över hjälpsökande arbetslösa i Stockholm 1928-1936. Stockholmmonografier utgivna av Stockholms kommun. Sthlm., Almqvist & Wiksell, 1979. 300 s. + tabelbilag.

Hans Wallentins og Thomas Fürths socialhistoriske disputatser har arbejdernes levevilkår som deres centrale emne. Arbejdsløshedens omfang, dens karakter og dens årsager – er også – og måske navnlig var i mellemkrigstiden – en særdeles væsentlig komponent. Begge studier er lokalstudier af store bykommuner med de muligheder det giver for at komme ned under de aggregerede tal i nationalstatistikken og med de begrænsninger i generaliseringer, lokalstudier altid medfører. Begge forfattere benytter sig af den velkendte svenske akademiske stil, der i hvert kapitel, evt. i hvert afsnit, først redegør for, hvad der hidtil er nået, så hvad forfatteren nu agter at belyse, derpå endelig selve »brødstoffet« og til sidst en sammenfatning. Det giver overskuelighed og sikkerhed som i en opslagsbog, men også en hoplitagtig tunghed i fremstillingen.

Her hører imidlertid også ligheden mellem bøgerne op. Hans Wallentins undersøgelsesniveau er makroplanet, hans første og betydeligste spørgsmål er, hvor stor egentlig

arbejdsløsheden var i 1930ernes Göteborg. Det hidtidige svar har været baseret på fagforeningernes oplysninger om arbejdsløshedsprocenten blandt de organiserede arbejdere, og så har man mere eller mindre slumpmæssigt forhøjet procenten under hensyn til antallet af uorganiserede. Beregnet på denne måde får man en drastisk stigning i arbejdsløsheden under industrikrisen 1921-22 og derefter et fald til ca. 10 % i resten af tiåret. Man har herved – formodentlig også under påvirkning fra samtidens politiske debat noteret at 10 % arbejdsløshed var uacceptabelt høj og i hvert fald højere end i førkrigstiden.

Hans Wallentin argumenterer overbevisende for, at denne beregningsmetode er for usikker. Ikke blot var organisationsprocenten lav, den var også svingende bl. a. under påvirkning af konjunkturerne, men ikke i lige høj grad for forskellige fagforbund og ikke engang entydigt i samme retning.

Opgivelserne fra fagforeningerne kan altså ikke bruges til at belyse den relative arbejdsløshed fra år til år og slet ikke til at sige noget om arbejdsløshedens absolutte størrelse.

Den offentlige arbejdsformidlings rapporter er heller ikke noget sikkert grundlag for arbejdsløshedens størrelse. Tilbøjeligheden til at melde sig til arbejdsformidlingen påvirkedes af ændringer i statens og kommunernes arbejdsløspolitik, og omfanget af direkte, privat jobsøgning er ukendt.

Hans Wallentin introducerer nu en indirekte metode til at bestemme arbejdsløshedens størrelse. Antallet af arbejdere mellem 16 og 65 år fradrages et estimeret gennemsnitlig antal syge, personer under uddannelse, kvinder beskæftiget ved børnepasning og personer der aftjener deres værnepligt. Resten må enten have været i arbejde eller arbejdsløse. Omregnet til helårsarbejdere (=2400 timer) og med den gennemsnitlige timeløn skulle de have tjent et vist beløb, der så kan sammenlignes med skattemyndighedernes oplysninger om deres indtægt. Forskellen mellem den »optimale« indtjening og den for skattemyndighederne »faktiske« indtægt angiver arbejdsløshedens størrelse.

Dette er – i lidt forenklet udgave – Hans Wallentins bud på en ny beregningsmetode. I svensk Historisk Tidskrift 1979.4 har Gunnar Persson rejst en, som det forekommer, berettiget tvivl om metodens nøjagtighed og/eller sikkerhed. Helt bortset fra vanskeligheden med at finde rimelige tal for sygedage, og antallet af hjemmegående husmødre, der eventuelt stod eller ikke stod til rådighed for arbejdsmarkedet, er også hovedvariablerne, ligningsmyndighedernes indkomst-fastsættelse og den faktiske gennemsnitlige timefortjeneste, omgærdet med en ikke ringe usikkerhed. Det er med til at komplicere billedet, at lønforskellen mellem højtlønnede og lavtlønnede arbejdere ikke var den samme 1920erne igennem.

Hans Wallentins afgørende resultat, at arbejdsløsheden i tiden efter krisen 1921-22 ikke kom ned på de 10 % men lå så højt som 20 % resten af tiåret, må nok under hensyn til usikkerheden, specielt den systematiske fejkilde i beregningen af den gennemsnitlige timefortjeneste, modificeres noget. Tilbage bliver en ny interessant tilgang til problemkomplekset og dermed en udfordring til at raffinere metoden.

I skildringen af arbejdernes levevilkår indgår også en redegørelse for det offentliges støtteforanstaltninger i form af nødhjælpsarbejde til betaling noget under tariffen og arbejdsløshedsunderstøttelse. »Genom frånvaron av et individrelaterat källmaterial«, skriver Wallentin, »blir dock kartläggningen relativt summarisk«. Det er præcis denne udfordring Thomas Fürth har taget op i sin »kollektivbiografi«. Grundmaterialet består først og fremmest af Arbetslöshetskommitténs og fattigvæsenets registre fra Stockholm i 1930erne. Fra personalakternes 20.073 personkort er der tilfældigt valgt 988 individer og blandt dem var der 666, som var arbejdsløse den 28. febr. 1933, da krisen var på sit dybeste. Det er da disse 666 personer, hvis arbejdssituation og levevilkår belyses.

Et centralt problem i afhandlingen er, om det var individuelle egenskaber, der var den væsentlige faktor i forbindelse med arbejdsløshedssituationen. Var der tale om »arbejdsmarkeds-handikap« som f. eks. sygdom, manglende faglig uddannelse, alkoholmisbrug, ungdom eller alderdom. Fürth deler i tre hovedgrupper, de førkrisearbejdsløse, de periodiske arbejdsløse (hvilket åbenbart hovedsageligt, men ikke entydigt, er de med sæsonbestemt arbejde) og endelig de krise-arbejdsløse. I stedet for at sammenligne med en »kontrolgruppe«, der beholdt arbejdet under krisen, sammenlignes de krisearbejdsløse med de førkrisearbejdsløse, og der konstateres en forskel i procenten af fagligt uddannede. Herved konstateres både, at manglende faglig uddannelse var et arbejdsmarkeds-handikap, og at krisen, efter som den også ramte faguddannede (50 % af de krisearbejdsløse), ikke kun sorterede efter individuelle egenskaber, men ramte i flæng. Hvor interessante resultater der end fremdrages ved det meget indgående studium af denne karakter må man nok – som Fürth også i sin sammenfatning er klar over – konstatere at der ikke er fundet nogen erstatning for en egentlig kontrolgruppe.

Fürth gør en overraskende konstatering i forbindelse med de sæsonarbejdsløse (s. 168 ff.). De blev i efteråret 1931 arbejdsløse på samme tid af året som de plejede. De kunne se frem til en arbejdsløshedssperiode på 4 til 5 måneder, heri var intet usædvanligt, men netop det år henvendte de sig i stort tal til Arbetslöshetskommittén allerede efter 1½ til 2 måneder – altså før de kunne vide, at den næste sæson ikke ville give dem beskæftigelse på normal måde. Havde de, spørger Fürth, en forudelse om, at arbejdsløsheden dette år ville blive af lang varighed? I kapitlets sammenfattende afsnit (s. 187) nævnes, næsten i forbifarten et muligt svar på spørgsmålet. »De hade på så sätt accepterat understödstage rollen«. Årsagen hertil uddybes ikke nøje, men må rimeligvis være, at individuelle handicap ikke syntes at spille samme rolle i beskæftigelsessituationen nu, hvor der var så mange arbejdsløse af alle fag, aldre, o.s.v.

Det er imidlertid ikke en tilfældig formodning i forbifarten. Det er det empiriske grundlag for at bekræfte en hypotese fra indledningskapitlet, nemlig at der fandt en mentalitetsændring sted under depressionen i 1930'erne. Kravet eller forventningen om økonomisk støtte fra det offentlige blev almindeligt accepteret, den stigmatiserende virkning af at »ligge samfundet til byrde« forsvandt. Jeg tror denne konstatering er helt rigtig – også dens udbredelse til at blive den overvejende offentlige mening. Men den empiriske begrundelse er lovlige beskeden. Hvis Wallentins tese om den høje arbejdsløshed under højkonjunktoren i slutningen af 1920'erne er blot tendentielt rigtig, så har arbejdsløsheden i 1930'erne ikke haft samme relativt dramatiske karakter. Så må årsagerne til og karakteren af mentalitetsændringen søges i et mere kompliceret samspil.

Den omtalte mentalitetsændring er et led i Fürth's stillingtagen til diskussionen om krisens karakter. Lidt firkantet sagt er spørgsmålet, om krisen var en kortvarig parentes, en afbrydelse af Sveriges udvikling, eller om den betød et vendepunkt i den politiske og økonomiske udvikling. Fürth hævder med baggrund i sin undersøgelse af levevilkårene at krisen bestod af en depression for erhvervene og forskudt i forhold hertil en arbejdsløhedskrise og en social krise, idet det varede et stykke tid ind i den efterfølgende konjunkturopgang, inden de arbejdsløse kunne vende tilbage til det tidligere beskæftigelsesmønster.

Den sociale krise får kød og blod i konstateringen af, at en ganske stor del af de 666 undersøgte personer i arbejdsløshedssperioden kom ned under 50 % af deres tidligere indtægt, og at deres forbrug af fødevarer har måttet bære en væsentlig andel af nedgangen.

De 666 undersøgte er, så vidt det har været muligt, fulgt et stykke ind i konjunkturopgangen – eller indtil de igen fik regelmæssigt arbejde, således at arbetslöshetskommit-

tén ikke længere var i forbindelse med dem. Fürth inddeler dem i en A-, en B- og en C-gruppe i forhold til hvor hurtigt de fik normalt beskæftigelsesmønster. Ikke underligt finder han en sammenhæng mellem deres situation før krisen og deres placering i A, B eller C. Men han konstaterer også, at nogle af de krisearbejdsløse, der iøvrigt ikke havde konstaterede arbejdsmarkedshandikap, mod forventning må rubriceres i C-gruppen, d.v.s. at de efter krisen ikke fik arbejde eller kun kortvarig, uregelmæssig og som oftest ringere arbejde. De var altså ramt af en arbejdsmarkedsmæssig deklassering som en følge af krisetidens arbejdsløshed. Det er et resultat med et vist perspektiv i; men igen her savner man en kontrolgruppe. De 666 undersøgte var ikke blot arbejdsløse den 28. febr. 1933. De havde på det tidspunkt været arbejdsløse ganske lang tid, i det mindste mellem et halvt og trekvart år. Samplet består af personer der tilhørte, om ikke en egentlig marginal gruppe, så i nærheden af den. At der skulle være nogle, som ganske vist under krisen for første gang henvendte sig til det offentlige om understøttelse, men iøvrigt tilhørte en »truet« kategori, bør ikke undre. Fürth's behandling af dette emne er måske udslag af en tendens til at se de 666 undersøgte personer som hele arbejderbefolkningen, selvom det naturligvis ikke gøres eksplicit.

Thomas Fürth's bog er blevet til indenfor forskningsprojektet 'Kris og krispolitik i Norden under mellankrigstiden'. Den afspejler et støt arbejdende, resultatgenererende arbejdsmiljø.

Henrik S. Nissen

Jørgen Hæstrup: Krig og besættelse. Odense 1940–1945. Udgivet af Odense kommune. Odense Universitetsforlag, 1979. 462 s.

Jørgen Hæstrups hidtil væsentligste produktion er oversat og udkommet på engelsk, også den der handler om Danmarkshistorie. Det placerer ham ubestrideligt i særklasse blandt dette århundredes danske historikere. Konstateringen bør give anledning til eftertanke.

Han har med det først udgivne bind af Odense bys ambitiøse 10 binds historie skrevet en bog, der vil være en guldgrube som konversationsemne i etatsrådernes selskabsliv; men nok så væsentligt er det, at historikere, der i disse år ihærdigt bekræfter hinanden i socialhistoriens betydning og i nødvendigheden af at skrive 'almindelige menneskers historie', her får et eksempel på genren, skrevet sådan at de samme 'almindelige mennesker' kan og vil læse den. Det gælder ikke bare odenseanerne. For selv om Hæstrup bestemt ikke generaliserer sin hjemby til en slags dansk Middletown, er det den danske konkrete besættelseshverdag i overalls og slidt jakkesæt, der er hovedpersonen i bogen.

I et fjernsynsinterview karakteriserede den franske politiker og tidligere modstandsmand, Pierre Mendes-France, besættelsestiden som dengang en stadig større del af ens tid og tanker gik med at skaffe sig dette eller hint, mad, tøj, cykledæk eller en elektrisk pære. Hæstrup skildrer ganske samme fænomen for bysamfundet, nedgangen i levestandard, vareforringelsen og opfindsomheden for at få det hele til at glide alligevel. Vanskelighederne i brændselssituationen beskrives ved hjælp af gasværkets statistik, kamgamsspinderiets køb og drift af egen tørvemose, byrådets opfordring til folk om at anskaffe en kabysovn o.s.v. – og sidst men ikke mindst, at der faktisk var nogle, der ganske enkelt frøs.

Besættelsen havde en hverdag. Men den var også et vældigt drama, og Hæstrup sætter scenen med små indskudte bemærkninger om, at folk jo *endnu* ikke kunne vide, hvad dette kunne udvikle sig til, eller at her lærte man det mærkelige ord 'sabotage' at kende. Der lades op til dramaets højdepunkter, mens læseren stadig bliver mindet om, at også den nationalt strejkende arbejder bandede over våde tørv eller fik kløe på kroppen af celluldsundertøjet.